

**Fizik Tedavi Ve Rehabilitasyon Hastaları Üzerinde Sanatla Terapi Çalışmalarının
Olumlu Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalıřma¹**

Dr.Öğr.Üyesi. Pınar YAZKAC²

Dr. Yasemin ÖZKAN³

Özet

Amaç

Bu çalışmada amaç ;Sanatla Terapi Uygulamalarının Fizik Tedavisi Hastanesinde Nörolojik Rehabilitasyon Tedavisi Alan Hastalar üzerindeki olumlu etkilerini ortaya çıkarmaktır.

Evren ve Örneklem

Çalışma grubunu Dumlupınar Üniversitesi Evliya Çelebi Eğitim ve Araştırma Hastanesi Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Hastanesinde ,Nörolojik Rehabilitasyon Bölümünde tedavi olan; El fonksiyonlarını kısıtlı kullanabilen farklı yaş gurubundan 50 hastadan oluşmaktadır.

Yöntem

Fizik Tedavisi Alan Hastalara Sanatla Terapi Projesinin özel amaçları doğrultusunda, hastanede özel hazırlanan sosyal alanda oluşturulan sanat etkinlikleri odasında ;altı kısmi zamanlı öğrenci ve iki öğretim elemanı ile haftanın 3 günü çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Araştırmada; Kontrollü Randomize çalışma yöntemi kullanılmıştır.

Deney grubu ve Kontrol grubu üzerinde yapılan Ön test ve Son testlerden elde edilen bulgulardan yararlanılmıştır.Hastalar üzerinde; Beck Anksiyete Ölçeği,SF-36 Yaşam Kalitesi Testi ve Brunsstrom Hemipleji İyileşme Evrelemesi Ölçeği uygulanmıştır.

Proje sürecinde yatan hastalarla birebir yapılan yaklaşık 120 saatlik süreçte, hastaların hastaneye uyum düzeylerinin artırılmasına, hastalıklarına ilişkin farkındalık ve kabul düzeylerinin desteklenmesine ve hastane sürecinin iyileştirilmesi ve gelişimlerinin desteklenmesine yönelik sanatla terapi destek çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

¹ Bu makale 28-30 Nisan 2018 tarihleri arasında Antalya’da düzenlenen I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Sempozyumu’nda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

² Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, pınar.yazkac@dpu.edu.tr

³ Dumlupınar Üniversitesi, Tıp Fakültesi Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı, yasemin.ozkan@dpu.edu.tr

Fizik Tedavi Ve Rehabilitasyon Hastaları Üzerinde Sanatla Terapi Çalışmalarının Olumlu Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma

Hastalara sanatsal uygulamalar dan; ebru,seramik,halı dokuma,takı ve resim teknikleri araç olarak kullanılmıştır. Yapılan gözlem ve görüşmeler ve uygulamalar sonucunda çalışmaların ergoterapi,fizik tedavi hareketleri ve sanatla terapi gibi farklı disiplinlerin desteğiyle artırılarak sürdürülebilirliğinin sağlanmasının gerekliliği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sanat Terapisi,Nörölojik Rehabilitasyon,Fizik Tedavi,Ergoterapi

Abstract

Objective

Art therapy Practice physical therapy in the hospital the aim of this study therapy is to uncover the positive effects on neurological rehabilitation patients who receive.

Population and sampling

The study group of the University evliya çelebi training and research hospital, physical medicine and rehabilitation Hospital ,neurological rehabilitation are treated in the section; use different age group consisted of 50 patients capable of limited hand function.

Method

Physical therapy the field of art therapy to patients for the purposes of the project specific, bespoke art activities in the social field that is created in the room in the hospital, six part-time students and two faculty members with 3 days of the week work was done.In the study, your study randomi Controlled method was used. The experimental group and the control group benefited from the findings of surveys and tests performed on. On patients; Beck Anxiety Inventory, SF-36 Quality of Life Improvement Staging Test, and Brunsstro I Hemiplegia Scale was applied.

In the process of the project made approximately 120 hours one on one with hospitalized patients, patients in hospital to increase the level of compliance, awareness and acceptance of the disease and the hospital level to support studies to support process improvement and development for the support of art therapy have been performed.Patients from artistic applications; marbling,ceramics,carpet weaving,jewelry, painting techniques and was used as the vehicle. The observations and interviews and applications as a result of the work of occupational therapy,physical therapy, movement and the necessity of achieving increased sustainability with the support of different disciplines such as art therapy have revealed.

The result

As a result of studies on neurological rehabilitation patients, physical and psychological practices to support positive art therapy is determined.Occupational therapy and art therapy applied to the patient

group and only a field to experiment ergoterapi Brunnstrom as a result of the evaluation form ; patients of nerve function faster healing and hand skills, hand and Nov has been found to have evolved in a positive direction.At the same time art therapy studies ;it has been observed that the practice of occupational therapy to support and help.This willing and voluntary application of the patients participating in the questionnaire were assessed with the satisfaction and demands.The number of patients who want to participate in art therapy practice has increased over time.Patients during their stay in hospital to increase the morale and motivation of those who regularly attend art workshops ,hand functions with empowered patient,doctor ,physiotherapist and nurses were observed. The observations and interviews and applications as a result of the work of occupational therapy,physical therapy, movement and the necessity of achieving increased sustainability with the support of different disciplines such as art therapy have revealed.

Keywords: Art Therapy,Neurological Rehabilitation,Physical Therapy,Occupational Therapy

Giriş

Sanat yoluyla terapi yada bir diğer adıyla ; ‘Meşguliyet Terapisi ’ dũnyada ve artık ũlkemizde pek çok tıbbı ve sosyal kurumlarda insanlar ũzerinde ki olumlu etkilerinden dolayı uygulanmaktadır. Sanatla terapiye olan ilgi gũn geçtikçe artmaktadır. Hastanelerin Psikiyatri klinikleri,Ruh Sağlığı Koruma Merkezleri, ũzel eğitim okulları, ũstũn yetenekli çocukların eğitiminde, engellilerin merkezlerinde ve hapishanelerde olumlu sonuçları tespit edildiği için gittikçe artan bir eğilim ve talep sŕz konusudur.

Dumlupınar ũniversitesi Gũzel Sanatlar Fakũltesi & Gelenekli Tũrk El Sanatları Topluluęu ve DPŪ Evliya Çelebi Eęitim Araştırma Hastanesi Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi ile birlikte yũrũtũlen ‘Sanatla Rebabilere ve Terapi’ alışmaları başlatılmasında bũyũk yarar gŕrũlmũřtũr. Hastanede başlayan sanatla rehabilite çalışmalarında amaç; Hastaların olabildiğince hayatın içinde tutmak ve ũretken hale getirmek, sosyalleşmelerini sağlamak ve gũndelik yaşama uyumunu arttırmaktır. Kurumlar arası işbirliği sağlanarak Sanat terapisi (art therapy): Her yaştan bireylerin fiziksel, zihinsel ve duygusal refahını artırmak ve geliştirmek için sanatta yaratıcı sũreci kullanan ruh sağlığı uzmanlığıdır (Malchiodi, 2013,).

Sanat ve tedavi ilişkisine bilimsel bir perspektiften bakan nŕrofizyologlara (sinir sisteminin fizyolojisi ile uğraşan bilim adamları) gŕre, sanat ve iyileşme vũcutta aynı kaynaktan geliştirilir. Her iki olgu, beynin benzer dalga kalıplarıyla bağlantılıdır. Bundan dolayı sanat duyuşsal ve dũřũnsel iyileşmenin anahtarı kabul edilebilir aynı zamanda bedensel hastalığı

Fizik Tedavi Ve Rehabilitasyon Hastaları Üzerinde Sanatla Terapi Çalışmalarının Olumlu Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma

olan kişilerin tedavilerinde, farklı boyutlarda yararları olduğu düşünülebilir (Coşkun, 2012:148).

Amerikan sanat terapisi derneği, sanat terapisini hastalık, travma gibi zorluklar yaşayan yada kişisel gelişim arayan insanlara profesyoneller eşliğinde verilen, sanat yapmanın terapötik (tedavi edici) kullanımı olarak tanımlar (Edward,2004:3). Cathy Malchiodi ise: “sanat terapisi, her yaştan bireylerin fiziksel, zihinsel ve duygusal refahını artırmak ve geliştirmek için sanatta yaratıcı süreci kullanan ruh sağlığı uzmanlığıdır” tanımını yapar (Malchiodi,2013,).

Bu bağlamda sanat terapisi için, sanat materyalleri ile zihinsel, fiziksel ve duygusal varlıklarını iyileştirmek ve geliştirmek için plastik sanatlar(resim,seramik,heykel),geleneksel el sanatları (takı,ebru,halı,çini) , işitsel,hareket ve dans içeren müzik, tiyatro, sinema gibi sanatın her alanındaki uygulamaları içeren alternatif tedavi yöntemlerinden biri denebilir.

1.Kavramsal Çerçeve

1.1.Sanatla Terapi Nedir?

Sanat terapisi uygulaması, insan gelişimi, eğitim, psikodinamik, bilişsel, kişiler arası ve diğer duygusal çatışmaları çözmeye yardımcı olan terapötik araçlar (farkındalık sağlama, sosyal becerileri geliştirme, davranış yönetimi, problem çözme, kaygıyı azaltma, gerçeklik oryantasyonu yardımı ve benlik saygısını yükseltme) hakkındaki psikososyal teorilere dayanır (Sayar, 2006’dan akt. Çelik, 2012). Freud ve Jung yaptıkları psikanalitik çalışmalar sonucunda. Freud, evrensel insan çatışmalarının, insanları sanatsal yaratıcılığa yönlendirdiğini, resimle anlatımın, insanın ruhunun iç dünyasını anlamaya giden bir yol olduğunu, yaptığı çalışmalar ile doğrulamıştır. Jung, hayal gücünün semboller yaratarak ruhu geliştirdiğini, travmaya maruz kalmış bireylerin bu yolla kendini iyileştirdiğini belirtmiştir (Keser ve Eren, 2012:382).

Sanatla terapi; ruh sağlığı ve herhangi bir sanat alanında eğitimini tamamlamış bir uzman eşliğinde kişilerde bir gelişmeye neden olmak, bedensel ve ruhsal problemleri azaltmak, motivasyonu arttırmak, stres yaratan etkenler ile baş edebilmelerine yardımcı olmak üzere çeşitli sanat malzemelerinin kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Coşkun, Malchiodi, 2005).

Sanat terapisi yoluyla hastanın; duygusal ve motor (sensory-motor), algısal (perceptual), bilişsel (cognitive), duygusal (emotional), fiziksel (physical), sosyal (social) and ruhsal(spiritual) alanlarda çok yönlü çalışması mümkündür. Resim hem kendini ifade etme

aracı olarak kişi i iyileştiren hem de onun kendini en iyi ifade etmesini sağlayan bir yöntem olabilmektedir (Eren, 2012; Işıker ve Fırıncı, 2008).

1.2.Sanatla Terapi Yönteminin Tarihçesi:

Sanatla terapinin kullanılması 1940'lı yıllarda başlamış ve profesyonel olarak terapi alanında etkin bir şekilde kullanılması ise 1960'lı yıllara dayanır. Sanat terapisi terimi sanatçı Adrian Hill tarafından 1942 yılında tüberküloz hastalarıyla birlikte yaptığı çalışmayı tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Hill, bu çalışmasında resim yapmanın sadece hastaların vakit geçirmelerini sağlamakla kalmayıp, bu hastaların kaygı ve travmatik yaşantılarını anlatmak için bir araç olduğunu saptamıştır (Akhan, 2012).

Günümüzde sanatın tedavi boyutuyla kullanılması ise ilk olarak, Friedl-Dicker Brandeis isimli bayan sanat eğitimcisinin 1942-1944 yılları arasında Çekoslovakya da Prag'ın kuzeyinde Terezen toplama kampında çocuklar için görsel sanatları kullanmayı düşünerek bir takım faaliyetlerde bulunmasıdır. (Salderay, 2010:136).

Sanat (art) terapisi kavramının literatüre girişi ise 1950'lerin ortalarında olmuştur. Sanat (art) terapisinin erken zamanlarında gelişmesine en çok katkı sağlayan dört nc isim olan Margaret Naumburg, Edith Kramer, Hanna Kwiatkowska ve Elinor Ulman dır.Naumburg, bir çok yazar tarafından Amerikan Art Therapy'in kurucusu olmasından dolayı bu alanın annesi olarak anılır.Naumburg modelini oluşturmuştur. Bu model hastaya kendi sembolik tasarımlarını yaratmasına ve bu yolla terapistiyle iletişimini kolaylaştırmayı sağlıyordu (Vick, 2012; Naumburg, 1955).

1961'de "Sanat Terapisi Bülteni" (The Bulletin of Art Therapy) dergisini çıkarmıştır ki bu bülten alanda çıkarılan ilk yayın olma özelliğini taşır. İkinci dünya savaşından sonra ise bugün bildiğimiz "Amerikan Sanat Terapisi Dergisi" (The American Journal of Art Therapy) adını almıştır. Kwiatkowska ise aileyle sanat terapisi görüşünü getirerek alanın tüm halka yayılmasına yardım etmiştir (Güney, 2011).

Adrian Hill ,İngiltere sanat terapisi terimini ilk kullanan kişidir. 1942 yılında tüberküloz hastalarında resim ve çizimi kullanarak parmaklarla beyin koordinasyonunu sağlamış ve hastaların yaratıcı enerjilerini açığa çıkartmıştır (Hill, 1948'den akt. Demirel, 2012: 15). Kanda da sanat terapisinin öncüleri olan Marie Revai, Louise Annett ve psikiyatr Martin Fischer alana çeşitli katkılar sağlamışlardır (Rubin, 2010: 66).

Fizik Tedavi Ve Rehabilitasyon Hastaları Üzerinde Sanatla Terapi Çalışmalarının Olumlu Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma

Sanat psikoterapi yaklaşımının gelişmesini büyük ölçüde destekleyen ülkelerden biri Finlandiya'dadır. Hollanda'da 1950lerden beri uygulanan yaratıcı sanat terapisi 1980'de örgün eğitim programına dahil edilmiştir. Japonya'da 1950'lerden beri sanatla tedavi çalışma grubu oluşturan Dr. Tokuda gibi psikologlar vardır.1988'de Fransız art terapi federasyonu kurulmuştur. Daha birçok ülkede alanla ilgili gelişmeler görülmektedir (Rubin, 2012: 66-68).

Türkiye'de ise İstanbul Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği, 1957'de Prof. Kazım Dağyolu tarafından psikopatolojik sanat laboratuvarı kurulmuştur, (Ntv-msnbc kültür sanat, 2004, parag.11-12). 1 Ekim 2012 tarihinde sanat psikoterapi derneği Nurhan Eren başkanlığında İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı'nda 2004 yılından beri "Sanat Psikoterapi Eğitim ve Atölye Çalışmalarına katılan ve bu alandaki çalışmalarını geliştirmek isteyen gönüllü bir grup ile kurulmuş olup çalışmalarını sürdürmektedir (Sanat psikoterapileri derneği, 2013)

Çalılı'nın (2015) yılında yapmış olduğu araştırmanın sonucunda; Sanatla terapi uygulamaları neticesinde; Kemoterapi alan kanser hastalarının durumluk ve süreklilik kaygısının dengelemesinde yararlı olduğu, hastaların durumluk kaygı ortalamasında önemli bir azalmaya neden olurken; sürekli kaygı oranında da istatistiksel bir azalma olduğu sonucuna varılmıştır.

2.Araştırma

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı; Bu çalışmada amaç; Sanatla Terapi Uygulamalarının Kütahya Evliya Çelebi Eğitim ve Araştırma Fizik Tedavisi Hastanesinde; Nörolojik Rehabilitasyon Tedavisi Alan Hastalar üzerindeki olumlu etkilerini ortaya çıkarmaktır. tedavi alan hastalara alternatif tedavi yöntemleri içerisinde kullanılan sanatla terapi olarak verilmesinin, fiziksel durum ve ruhsal psikolojik kaygı düzeylerinde nasıl bir etki yarattığı sorusuna yanıt aramaktır.

Bu çerçevede aynı zamanda aşağıdaki sorulara yanıt aranarak araştırmanın alt amaçlarına ulaşılmaya çalışılacaktır. Sanat Terapisi alan hastaların;

1. Hastaların fiziki becerilerinde anlamlı bir fark oluşturmuş mudur?
2. Hastaların psikolojik durumlarında kaygı ve stres değişimleri arasında nasıl bir ilişki yaratmıştır?

Gelişmiş ũlkelerde sanatla terapi yöntemi ile sanatın tedavi edici gücünün hastalarda kullanıldığı araştırmalar çok sık olmasına rağmen Türkiye de bu konuda uygulama ve araştırma anlamında yeterli araştırma ve uygulamanın yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Belirlenen bu eksikliğin ortaya konulması ve ileriye dönük çalışmalara alt yapı oluşturması bakımından çalışmanın gerekliliğine inanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda sanatla terapi programı uygulanmaya başlanmıştır.

Bu alışma; Fizik Tedavisi Hastanesinde; Nörolojik Rehabilitasyon Tedavisi Alan Hastalar zerindeki ünitesinde yatarak tedavi gören hastaların tedavi süreçlerini alternatif tedavi yöntemleri içerisinde sayılan sanatlar terapisi ile desteklenmesi yoluyla hastaların kaygı ,stres seviyesinin dengelenmesine katkı sağlaması açısından dikkate değerdi. Bununla birlikte; bu alışma Türkiye’de ilk defa yapıldığı için bu konudaki eksikliği giderebileceği düşünüldüğünde bu çalışma büyük önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra; yurtdışında yapılan sanat terapisi araştırmalarıyla bu alanla ilgili Türkiye’deki durumun karşılaştırmasına olanak sağlamasından dolayı büyük önem taşımaktadır. Bu araştırma sonucunda; uluslararası düzeydeki diğer çalışmalarla da karşılaştırma yapma imknı vermektedir.

2.3.Araştırmanın Yöntemi

Fizik Tedavisi Alan Hastalara Sanatla Terapi Projesinin zel amaçları doğrultusunda, hastanede özel hazırlanan sosyal alanda oluşturulan sanat etkinlikleri odasında; altı kısmi zamanlı ğrenci ve iki ğretim elemanı ile haftanın 3 günü çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Araştırmada; Kontrollü Randomize alışma yöntemi kullanılmıştır. Deney grubu ve Kontrol grubu üzerinde yapılan anket ve testlerden elde edilen bulgulardan yararlanılmıştır. Proje sürecinde yatan hastalarla gönüllü olarak, birebir yapılan yaklaşık 120 saatlik süreçte, hastaların hastaneye uyum düzeylerinin artırılmasına, hastalıklarına ilişkin farkındalık ve kabul düzeylerinin desteklenmesine ve hastane sürecinin iyileştirilmesi ve gelişimlerinin desteklenmesine yönelik sanatla terapi destek çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Hastalara sanatsal uygulamalar dan; ebru,seramik,halı dokuma,takı ve resim teknikleri yöntem olarak kullanılmıştır. Yapılan gözlem ve görüşmeler ve uygulamalar sonucunda çalışmaların ergoterapi,fizik tedavi hareketleri ve sanatla terapi gibi farklı disiplinlerin desteğiyle arttırılarak sürdürülebilirliğinin sağlanmasının gerekliliği ortaya konmuştur.

2.4.Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıklar ;

Kütahya Evliya Çelebi Eğitim ve Araştırma Hastanesi Fizik Tedavisi Merkezinde; yatarak tedavi alan Nörolojik Rehabilitasyon Tedavisi alan ; El fonksiyonlarını kısıtlı kullanabilen

Fizik Tedavi Ve Rehabilitasyon Hastaları Üzerinde Sanatla Terapi Çalışmalarının Olumlu Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma

farklı yaş gurubundan hastalar üzerinde çalışmaya gönüllü olarak katılan ve uygulama sürecini devam ettirebilen (50) hastalar ile sınırlandırılmıştır. Hastalar deney grubu 25, kontrol grubu 25 olmak üzere toplam 50 kişiden oluşmuştur. Hastaların birçoğunun şehir dışından gelmesi ve tedavi sürelerinin değişiklik göstermesi sebebiyle çalışma hastane ortamı ve tedavi süreçleri ile sınırlandırılmıştır. Uygulama haftada üç gün 3 saatlik seanslarla toplam 120 saatle sınırlandırılmıştır. Araştırmanın örneklemini; Nörolojik Rehabilitasyon Bölümünde tedavi olan; El fonksiyonlarını kısıtlı kullanabilen farklı yaş gurubundan 50 hastadan oluşmaktadır

2.5.Araştırmada Varsayımlar

- 1.Sanatla terapi uygulamalarının hastalar üzerinde olumlu sonuçlar vereceği varsayılmaktadır.
2. Seçilen ölçme aracına katılımcılar tarafından verilen cevapların doğru ve gerçeği yansıtacağı varsayılmaktadır.

2.5.1.Yurt Dışında Yapılan Araştırmalar

Kanserli çocukların tedavi sürecinde ;Gunter (2000) “ kemik iliği nakli geçiren çocukların savunma sistemini sağlamlaştırmak için sanat terapisi uygulaması” isimli araştırmasında alternatif tedavi yöntemleri arasında kullanılan görsel sanatlar terapisinin uygulanması sonucunda, bu çocuklarda stres reaksiyonunun (tepkisinin) azaldığını bulmuştur.

Favara-Scacco Smirne, Schiliro ve Di Cataldo (2001) “ Ağrılı işlemler sırasında lösemili çocuklara destek olarak sanat terapisi” isimli araştırmasında alternatif tedavi yöntemleri arasında kullanılan sanatla terapi uygulamalarının sonucunda, daha kolay atlatıldıklarını tespit etmiştir. Bar-sela, Atid, Danos, Gabay ve Epelbaum (2007) “Sanat terapisinin, kemoterapi alan kanserli hastalarda yorgunluk ve ilerlemiş depresyon düzeyleri üzerine etkisi ” isimli araştırmasında alternatif tedavi yöntemlerinden sanatla terapinin iyileştirici yönünü vurgulamıştır.

Slayton, D’archer ve Kaplan (2010) “Sanat Terapisi Etkinliğinin üzerinde sonuç Çalışmalarının bulgularını inceleme” isimli araştırmada 1999-2007 yılları arasında ölçülebilen çıktıkları olan sanata terapisi araştırmaları incelemeye alan bir literatür taraması yapmışlardır.

Geue ve diğerleri (2013) “Ayakta tedavi edilen kanser hastaları için tamamlayıcı tedavi olarak sanat terapisi müdahalesinin rastgele olmayan kontrollü bir çalışmanın sonuçları” isimli araştırmasında uygulamanın başında ölçülen anksiyete değerlerinin düştüğü ve depresyon skorlarının azaldığını bulgulamıştır. (Çalimli ,G.Z.(2014),

2.5.2.Yurt İçinde Yapılan Araştırmalar

Bulduk ve diğerleri (2015) yılında yapmış oldukları araştırmaya göre; Sanat terapisi yaşlı bireylerle küçük gruplar halinde düzenli olarak sürdürüldüğünde onların sosyalleşmeleri adına önemli bir kazançtır. Sanatla terapi ,demans hastalarında yaşam kalitesini yükseltmek için önerilen bir yöntemdir

Işiker ve Fırıncı (2008) Terapide psikodrama ve resmin kullanılmasının savunma tarzları ve sosyal ilişkiler ağı üzerine etkileri isimli araştırmasında sanat terapisi ile psikodramanın birlikte uygulandığı grupta fantezi ve saldırgan savunmalar azaldığı belirtilmiştir. Kar (2011) yılında yapmış olduğu “sanat ve heykel terapi” adlı yüksek lisans tezinde, kille uygulanan sanat terapisinin özellikle hastanede tedavi gören ocuk hastalar açısından avantajları ve olumlu etkileri olduğunu ortaya koyulmuştur.

Aydın (2012) tıbbı sanat terapisi isimli araştırmasında kanser hastalarıyla yrttğu sanat grup terapisi çalışmalarının sonucunda; bedensel hastalığı bulunan kişilerde sanat yapmanın, onları hastalığın varlığından bir süreliğine uzaklaştırdığı, hastalık ya da yeti kayıplarını unutturduğu, özsaygı kendine güven ve moral seviyelerinde artış olduğu saptanmıştır.(Aktaran ,alımlı,2014)

Demir ve Yıldırım’ın (2017) aktardığına göre; ‘ocuk ve gençlerde anksiyete ve depresyon gibi ruhsal belirtilere karşı sanatla terapi uygulamalarının rehabilite edici etkisi olduğu saptanmıştır (Bush, 1997; Harvey, 1989).

3.3. Veri Toplama Teknikleri ve Araçları:

Kontrollü Randomize alışma yöntemi kullanılmıştır. Hastaların el becerilerini ölçmek için Brunstrom Değerlendirme formu kullanılmıştır. Hastaların yaşam kaliteleri SF-36 Formu ile kaygı depresyon durumları ise Beck Anksiyete lği ile tespit edilmiştir. Çalışmaya şubat ayının ilk haftası başlanmıştır. Gönüllü hastalara 8 hafta süre ile haftada 3 gün, günde 3 saat olmak üzere sanat eğitimi uzmanı Dr.Pınar Yazka gözetiminde alternatif tedavi yöntemleri içerisinde kullanılan sanat terapisi uygulandı. Bu kapsamda, tuval ve kağıt üzerine akrilik boya yöntemi kullanarak hastalara resimler yaptırıldı. Takı malzemeleriyle ipliğe boncuk dizdirilerek, tekrar eden hareketler ile hastaların zayıflayan kas,sinir eklem bağları güçlendirilmiş oldu.Ebru,Halı ,kilim dokuma gibi sağa ,sola ,aşağı ve yukarı yöne hareketlerle hastaların el kol bilek koordinasyonları iyileştirilmeye çalışıldı. Hastalar sanat etkinliğinde aktif rol oynadı. Uygulamalarda gönüllü hastaların ihtiyaç, istek ve seçimlerine göre

Fizik Tedavi Ve Rehabilitasyon Hastaları Üzerinde Sanatla Terapi Çalışmalarının Olumlu Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma

çalışmalar yapıldı. Hastaların sevdiği zorlanmadığı keyif aldıkları malzeme ve teknikler seçildi. Bireylerin isteklilik ve gönüllük ilkesine sadık kalındığı için haftalık faaliyetler belirli bir dizi ve tam bir şablon sağlamak mümkün değildi. Uygulama esnasında araştırmacıya resim bölümü son sınıf öğrencileri; Hilal Gürensoy Şener, Merve Demirci, Meral Ülkebay ve Laika Alagaz eşlik etmiştir.

Uzman Psikolog ve Dumlupınar Üniversitesi Tıp Fakültesi Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Ana Bilim Dalı, Öğretim Üyesi Dr.Yasemin ÖZKAN ile birlikte kararlaştırılan, malzemeler aşağıdaki yer almaktadır:

Akrilik boya,suluboya,fırçalar,palet,tuval,şövale,ebru boyası,tekne,seramik hamuru, ve kağıt temel malzemeler olarak belirlenmiştir. Hastalara uygun ortam sağlandıktan sonra temel çizim teknikleri hakkında temel düzeyde bilgilendirme yapıldı. Fırçanın nasıl tutulması gerektiği ve boyaların nasıl karıştırıldığı, hangi karışımdan ne renk elde edebileceği anlatıldı.

Bütün resim malzemeleri Dumlupınar Üniversitesi Tıp Fakültesi Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Merkezi tarafından temin edildi.

Sanatla rehabilite çalışmaları için hastanede her katta özel olarak, 90 metrekarelik bir sosyal etkinlik alanı oluşturuldu. Bu alan aydınlık havadar, rahat oturma koltukları ve çiçekler ve hastaların seçtiği renkli güzel röprodüksiyon tablolar ile düzenlendi. Sanatsal dergiler,kitaplar,çeşitli materyaller ile eğlenceli donanımlı bir hale getirildi.

Uygulama ürün odaklı değil, süreç odaklı yapıldı.Bir başka ifadeyle ; hastalara sanatsal değeri olan çalışmalar üretmek değildir. Uygulamanın amacı bütüncül tedavinin bir parçası olarak hastalara hastalıklarıyla ilgili olumsuz düşüncelerden uzaklaştırmak,moral seviyelerini yükseltmek ve tedavi esnasında geçen süreyi yaratıcı faaliyetlerde bulunarak geçirtmektir

Sürece devam edilirken hastanenin şartlarının iyi olması görevli hemşirelerle beraber hastane personellerinin hastalar tarafından sevilip değer görmesi, onlarında araştırmacı ve arkadaşlarına destek olması uygulamanın sonucu üzerinde olumlu bir etki oluşturdu. Tespit edilen süreyi dolduran hastalara son test uygulaması olarak ölçekleri tekrar doldurmaları istendi.

Beck Anksiyete Ölçeği

Bireylerin yaşamış oldukları kaygı semptomlarının sıklığının belirlenmesi nedeniyle Beck ve arkadaşları tarafından 1961 yılında geliştirilen bir kendini değerlendirme ölçeğidir. Yirmi bir maddeden oluşan, 0-3 arası puanlan ölçekten alınabilecek en yüksek puan 63'tür. Toplam

puanın yüksek oluşu bireyin yaşadığı kaygının Őiddet düzeyini göstermektedir. Ulusoy, Őahin ve Erkmen tarafından Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması 1998 yılında yapılmıştır. Ölçekten alınan 0-7 puan minimal, 8-15 puan hafif, 16-25 puan orta, 26-63 puan Őiddetli düzeyde anksiyeteyi göstermektedir. (Beck, A. T., Ward, C., ve Mendelson, M. ,1961)

Verilerin Toplanması

Bu araştırma da temel iki amaç üzerinde yoğunlaşma olmuştur. Birincisi, hastaların kaygı-stres düzeylerinin sanat terapisi yapılmadan önce ve yapıldıktan sonraki durumları arasındaki farklılığı incelenmektedir. İkincisi ise, el fonksiyonlarını yitiren ameliyat olan travma geçirmiş hastaların da el becerilerindeki olumlu etkileri saptamaktır.

Hastaların el becerilerini ölçmek için denek grubu olarak Dumlupınar Üniversitesi Tıp Fakültesi Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Merkezin'ndeki Dr.Yasemin zkan'nın' gözetiminde yatarak fizik tedavi gören gönüllü hastalar seçilmiştir. 2017 yılı Őubat -mart - nisan-mayıs aylarını da kapsayan dört aylık süreçte yapıldı. Haftada üç gün ,günde 3 saat olmak üzere toplam 120 saatlik bir uygulama gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Örneklem ortalamaları karşılaştırılacak iki ölçümde, örneklem sayısının az olması, ya da sayısı yeterli olsa bile ölçümler arası farkların dağılımındaki anormallikler nedeniyle test koşullarının sağlanmaması veya verilerin en az aralık ölçeğinde olmaması gibi nedenlerin olduğu durumlarda Wilcoxon İşaretli Sıralar testiyle ölçümler arasında fark olup olmadığı sınıanabilir (Can, 2014). Bu bağlamda araştırma kapsamında ölçeklerde elde edilen verilerin analizinde Wilcoxon İşaretli Sıralar testi uygulanmıştır.(Can, A. (2014).

Bulgular

Bu bölümde araştırmada elde edilen bulgular yer almaktadır. Araştırmada sanatla terapi uygulamalarını alan Nörolojik Rehabilitasyon Tedavisi alan ; El fonksiyonlarını kısıtlı kullanabilen hastaların ;depresyon ve stres düzeylerine etkisi incelenmiştir. Ayrıca ; hastaların kısıtlı olarak kullanabildikleri el becerileri seviyelerinde ölçülmesi sağlanmıştır.

Deney ve Kontrol Grubundaki Bireylerin Beck Ankisiyete n Test - Son Test Analizine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında uygulama aşamasından önce ve sonra deney grubundaki bireylere uygulanan Beck Ankisiyete leğine ilişkin sıra ortalama puanları incelenmiştir.

Fizik Tedavi Ve Rehabilitasyon Hastaları Üzerinde Sanatla Terapi Çalışmalarının Olumlu Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma

Öntest-sontest puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı Wilcoxon işaretli sıralar testi ile analiz edilmiş, sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 2. Deney Grubundaki Bireylerin Beck Ankisiyte Ölçeği Ön Test - Son Test İle İlgili Wilcoxon Analizi Bulguları

	N	Sıra Ortalaması	Z	p
Negatif Sıra	22	11,50	-4,138	0,00
Pozitif Sıra	0	,00		
Eşit	3			
Toplam	25			

Tablo 2'ye göre deney grubundaki bireylere uygulanan sanat terapi programına göre beck ankisiyte ölçeği ön test son test sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($Z=-4,138$; $p<.05$).

Deney Grubundaki Bireylerin SF 36 Yaşam Kalitesi Ölçeği Ön Test - Son Test Analizine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında uygulama aşamasından önce ve sonra deney grubundaki bireylere uygulanan SF 36 Yaşam Kalitesi ölçeğine ilişkin sıra ortalama puanları incelenmiştir.

. Öntest-sontest puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı Wilcoxon işaretli sıralar testi ile analiz edilmiş, sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 4. Deney Grubundaki Bireylerin SF 36 Yaşam Kalitesi Ölçeği Ön Test - Son Test İle İlgili Wilcoxon Analizi Bulguları

		N	Sıra Ortalaması	z	p
Fiziksel Fonksiyon Son Test –Fiziksel Fonksiyon Ön Test	Negatif Sıra	0	0,00	-4,397	0,00
	Pozitif Sıra	25	13,00		
	Eşit	0			
	Toplam	25			
Fiziksel Rol Güçlüğü Son Test - Fiziksel Rol Güçlüğü Ön Test	Negatif Sıra	0	0,00	-4,479	0,00

	Pozitif Sıra	25	13,00		
	Eşit	0			
	Toplam	25			
Emosyonel Rol Güçlüğü Son Test – Emosyonel Rol Güçlüğü Ön Test	Negatif Sıra	0	0,00	-4,465	0,00
	Pozitif Sıra	25	13,00		
	Eşit	0			
	Toplam	25			
Enerji/Canlılık/Vitalite Son Test - Enerji/Canlılık/Vitalite Ön Test	Negatif Sıra	0	0,00	-4,394	0,00
	Pozitif Sıra	25	13,00		
	Eşit	0			
	Toplam	25			
Ruhsal Sağlık Son Test – Ruhsal Sağlık Ön Test	Negatif Sıra	2	2,00	-4,188	0,00
	Pozitif Sıra	22	13,45		
	Eşit	1			
	Toplam	25			
Sosyal İşlevsellik Son Test – Sosyal İşlevsellik Ön Test	Negatif Sıra	0	0,00	-4,394	0,00
	Pozitif Sıra	25	13,00		
	Eşit	0			
	Toplam	25			
Ağrı Deney Son Test – Ağrı Deney Ön Test	Negatif Sıra	0	0,00	-4,468	0,00
	Pozitif Sıra	25	13,00		
	Eşit	0			

Fizik Tedavi Ve Rehabilitasyon Hastaları Üzerinde Sanatla Terapi Çalışmalarının Olumlu Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma

	Toplam	25			
Genel Sağlık Algısı Son Test – Genel Sağlık Algısı Ön Test	Negatif Sıra	0	0,00	-4,392	0,00
	Pozitif Sıra	25	13,00		
	Eşit Sıra	0			
	Toplam	25			

Tablo 2’ye göre deney grubundaki bireylere uygulanan eğitim programına göre SF 36 Yaşam Kalitesi ölçeği ön test son test sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (Fiziksel Fonksiyon; $z=-4,397$ $p<0,05$, Fiziksel Rol Güçlüğü $z=-4,479$ $p<0,05$; Emosyonel Rol Güçlüğü $z=-4,465$ $p<0,05$, Enerji/Canlılık $z=-4,394$ $p<0,05$; Ruhsal Sağlık $z=-4,188$ $p<0,05$; Sosyal İşlevsellik $z=-4,394$ $p<0,05$; Ağrı $z=-4,468$ $p<0,05$; Genel Sağlık Algısı $z=-4,392$ $p<0,05$).

Deney Grubundaki Bireylerin Brunnstrom Ölçek Ön Test - Son Test Analizine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında uygulama aşamasından önce ve sonra deney grubundaki bireylere uygulanan Brunnstrom Ölçeğine ilişkin sıra ortalama puanları incelenmiştir

Öntest-sontest puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı Wilcoxon işaretli sıralar testi ile analiz edilmiş, sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 6. Deney Grubundaki Bireylerin Brunnstrom Ölçeği Ön Test - Son Test İle İlgili Wilcoxon Analizi Bulguları

		N	Sıra Ortalaması	Z	p
Üst Ekstremité Motor Evresi	Negatif Sıra	0	,00	-3,929	0,00
	Pozitif Sıra	20	10,50		
	Eşit Sıra	5			
	Toplam	25			
Elin Motor Evresi	Negatif Sıra	0	,00	-3,631	0,00
	Pozitif Sıra	17	9,00		
	Eşit Sıra	8			
	Toplam	25			

Tablo 6'ya göre deney grubundaki bireylere uygulanan eğitim programına göre üst ekstremite motor evresi ve elin motor evresi ön test son test sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (st Ekstremitte Motor Evresi $Z=-3,929$; $p<.05$; Elin Motor Evresi $Z=-3,631$; $p<.05$).

Kontrol Grubundaki Bireylerin Beck Ankisiyte n Test - Son Test Analizine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında uygulama aşamasından önce ve sonra kontrol grubundaki bireylere uygulanan Beck Ankisiyte leğine ilişkin sıra ortalama puanları incelenmiştir. Analizlere ilişkin betimsel istatistikler Tablo 7'de yer almaktadır.

. ntest-sontest puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı Wilcoxon işaretili sıralar testi ile analiz edilmiş, sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 8. Kontrol Grubundaki Bireylerin Beck Ankisiyte leği n Test - Son Test İle İlgili Wilcoxon Analizi Bulguları

	N	Sıra Ortalaması	Z	p
Negatif Sıra	20 ^a	11,03	-3,684	0,00
Pozitif Sıra	1 ^b	10,50		
Eşit	4 ^c			
Toplam	25			

Tablo 8'e göre kontrol grubundaki bireylerin beck ankisiyte leği n test son test sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($Z=-3,684$; $p<.05$).

Kontrol Grubundaki Bireylerin SF 36 Yaşam Kalitesi leği n Test - Son Test Analizine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında uygulama aşamasından önce ve sonra deney grubundaki bireylere uygulanan SF 36 Yaşam Kalitesi leğine ilişkin sıra ortalama puanları incelenmiştir. ntest-sontest puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı Wilcoxon işaretili sıralar testi ile analiz edilmiş, sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 10. Kontrol Grubundaki Bireylerin SF 36 Yaşam Kalitesi leği n Test - Son Test İle İlgili Wilcoxon Analizi Bulguları

Fizik Tedavi Ve Rehabilitasyon Hastaları Üzerinde Sanatla Terapi Çalışmalarının Olumlu Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma

		N	Sıra Ortalaması	z	p
Fiziksel Fonksiyon Son Test –Fiziksel Fonksiyon Ön Test	Negatif Sıra	3	6,50	-2,642	0,00
	Pozitif Sıra	13	8,96		
	Eşit	9			
	Toplam	25			
Fiziksel Rol Güçlüğü Son Test - Fiziksel Rol Güçlüğü Ön Test	Negatif Sıra	0	,00	-3,578	0,00
	Pozitif Sıra	15	8,00		
	Eşit	10			
	Toplam	25			
Emosyonel Rol Güçlüğü Son Test – Emosyonel Rol Güçlüğü Ön Test	Negatif Sıra	0	,00	-2,121	0,03
	Pozitif Sıra	15	3,00		
	Eşit	10			
	Toplam	25			
Enerji/Canlılık/Vitalite Son Test - Enerji/Canlılık/Vitalite Ön Test	Negatif Sıra	1	3,50	-3,248	0,00
	Pozitif Sıra	14	8,32		
	Eşit	10			
	Toplam	25			
Ruhsal Sağlık Son Test – Ruhsal Sağlık Ön Test	Negatif Sıra	3	8,14	-,607	0,00
	Pozitif Sıra	14	8,78		
	Eşit	8			
	Toplam	25			
Sosyal İşlevsellik Son Test – Sosyal	Negatif	0	0,00	-3,721	0,00

İşlevsellik Ön Test	Sıra				
	Pozitif Sıra	18	0,00		
	Eşit	7			
	Toplam	25			
Ağrı Deneş Son Test – Ağrı Deneş Ön Test	Negatif Sıra	2	0,00	-3,429	0,00
	Pozitif Sıra	14	0,00		
	Eşit	9			
	Toplam	25			
Genel Sağlık Algısı Son Test – Genel Sağlık Algısı Ön Test	Negatif Sıra	0	0,00	-3,235	0,00
	Pozitif Sıra	16	7,00		
	Eşit	9			
	Toplam	25			

Tablo 10'a göre kontrol grubundaki bireylere uygulanan eğitim programına göre SF 36 Yaşam Kalitesi ölçeği ön test son test sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (Fiziksel Fonksiyon; $z=-2,642$ $p<0,05$, Fiziksel Rol Güçlüğü $z=-3,578$ $p<0,05$; Emosyonel Rol Güçlüğü $z=-2,121$ $p<0,05$, Enerji/Canlılık $z=-3,248$ $p<0,05$; Ruhsal Sağlık $z=-,607$ $p<0,05$; Sosyal İşlevsellik $z=-3,721$ $p<0,05$; Ağrı $z=-3,429$ $p<0,05$; Genel Sağlık Algısı $z=-3,235$ $p<0,05$).

Kontrol Grubundaki Bireylerin Brunstrom Ölçek Ön Test - Son Test Analizine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında uygulama aşamasından önce ve sonra kontrol grubundaki bireylere uygulanan Brunstrom Ölçeğine ilişkin sıra ortalama puanları incelenmiştir.

Öntest-sontest puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı Wilcoxon işaretli sıralar testi ile analiz edilmiş, sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Fizik Tedavi Ve Rehabilitasyon Hastaları Üzerinde Sanatla Terapi Çalışmalarının Olumlu Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma

Tablo 12. Kontrol Grubundaki Bireylerin Brunstrom Ölçeği Ön Test - Son Test İle İlgili Wilcoxon Analizi Bulguları

		N	Sıra Ortalaması	Z	p
Üst Ekstremité Motor Evresi	Negatif Sıra	3	8,67	-2,966	0,60
	Pozitif Sıra	17	10,82		
	Eşit	3			
	Toplam	23			
Elin Motor Evresi	Negatif Sıra	8	7,44	-1,969	0,04
	Pozitif Sıra	13	13,19		
	Eşit	2			
	Toplam	23			

Tablo 12'ye göre kontrol grubundaki bireylerde üst elin motor evresi ön test son test sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (Elin Motor Evresi $Z=-1,969$; $p<.05$). Kontrol grubundaki bireylerde üst ekstremité motor evresi ön test son test sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Üst Ekstremité Motor Evresi $Z=-2,966$; $p>.05$).

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmaların sonucunda ;Sanatla terapi uygulamalarının nörolojik rehabilitasyon hastaları üzerinde fiziksel ve psikolojik olarak olumlu destek verdiği tespit edilmiştir. Sanatla terapi ve ergoterapiyi bir arada alan Deney grubu ve sadece ergoterapi alan hastalarına uygulanan Brunstrom Değerlendirme Formu sonucunda ; hastaların el ve kas sinir fonksiyonlarının daha hızlı iyileştiği ve el becerilerinin olumlu yönde geliştiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda sanatla terapi çalışmalarının ;Ergoterapi uygulamalarına destek ve yardımcı olduğu gözlemlenmiştir.Bu uygulamalara katılan istekli ve gönüllü hastaların memnuniyet ve talepleri anketlerle değerlendirilmiştir. Sanatla Terapi uygulamalarına katılmak isteyen hastaların sayısı zamanla artmıştır. Hastaların hastanede kaldıkları sürece sanat atölyelerine düzenli devam edenlerin moral ve motivasyonunun arttığı ,el fonksiyonlarının güçlendiği hasta yakını,doktor ,fizyoterapist ve hemşireler tarafından da gözlemlenmiştir. Yapılan gözlem ve görüşmeler ve uygulamalar sonucunda çalışmaların ergoterapi,fizik tedavi

hareketleri ve sanatla terapi gibi farklı disiplinlerin desteğiyle arttırılarak sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekliliği ortaya konmuştur.

Kaynakça

Akhan, L.U. (2012). ‘**Psikopatolojik Sanat ve Psikiyatrik Tedavide Sanatın Kullanılışı**’, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 2(2), 132- 135.

Aydın,B.(2012),‘ **Tıbbi Sanat Terapisi’ Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry**’, Sayı: 4(1) ,Sayfa :69-83

Beck, A. T., Ward, C., ve Mendelson, M. (1961). ‘**Beck depression inventory (BDI). Arch Gen Psychiatry**’, 4(6), 561-571.

Bernstein, G. A. (1991). ‘**Comorbidity and severity of anxiety and depressive disorders in a clinic sample. Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry**’, 30(1), 43-50.

Bulduk ,S., Dinçer, Y, Usta ,E., Bayram ,S.,(2016)‘ **Demanslı Yaşlılara Uygulanan Sanat Terapi Yönteminin Bilişsel Durum Üzerine Etkisinin İncelenmesi**’,Sayı:21 ,Düzce Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu,

Can, A. (2014). **SPSS İle Bilimsel Araştırma Süresince Nicel Veri Analizi**. Ankara. Pegem Akademi Yayıncılık.

Çalımlı ,G.Z.(2014), ‘**Alternatif Tedavi Yöntemleri İcerisinde Kullanılan Görsel Sanatların Kemoterapi Alan Hastaların Kaygı Düzeylerine Etkisi**’,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Ankara.

Coşkun, S., Yıldız, Ö., ve Yazıcı, A. (2010). ‘**Psikiyatrik Rehabilitasyonda Fotoğrafın kullanımı: Bir Ön Proje**’, Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 1(3), 121-127

Demir ,V, Yıldırım , B (2017) ,‘**Sanatla Terapi Programının Üniversite Sınavına Hazırlanan Öğrencilerin Depresyon, Anksiyete ve Stres Belirti Düzeylerine Etkililiği**’, Ege Eğitim Dergisi,Sayı: 18) Sayfa: 311-344

Demir, V. (2016, Kasım).‘**Dışavurumcu Sanat Terapisinin Psikolojik Belirtiler İle Bilişsel İşlemlere Etkisi**’. Poster bildiri, Sanatla Terapi ve Yaratıcılık Kongresi, İstanbul.

Fizik Tedavi Ve Rehabilitasyon Hastaları Üzerinde Sanatla Terapi Çalışmalarının Olumlu Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma

Hisli, N. (1988). **‘Beck Depresyon Envanteri’nin Geçerliği Üzerine Bir Çalışma’**. Psikoloji dergisi, 6(22), 118-122.

Liebmann, M. (2004). **‘Art therapy for groups: A handbook of themes and exercises’**. Psychology Press.

Luzzatto, P., ve Gabriel, B. (2000). **‘The creative journey: A model for short-term group art therapy with posttreatment cancer patients.’** Art Therapy, 17(4), 265-269.

Malchiodi, C. A. (2003). **Expressive arts therapy and multimodal approaches. Handbook of art therapy**, 106-119.

Malchiodi, C. A. (2005). **‘Expressive Therapies History, Theory, and Practice’**. In. C.A. Malchiodi (Ed.), **‘Expressive Therapies’** (pp.1-15). Newyork: Guilford press.

Malchiodi, C. A. (Ed.). (2011). **‘Handbook of Art Therapy’**. Guilford Press.

Rabin, M. (2003). **‘Art Therapy and Eating Disorders: The Self As Significant Form’**. Columbia University Press.

Stanley, P. D., ve Miller, M. M. (1993). **‘Short-term art therapy with an adolescent male. The Arts in psychotherapy’**, 20(5), 397-402.